

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Хімченко С. А.

Стаття присвячена питанням становлення кримінально-правового захисту здоров'я населення в Україні. Автор, на підставі аналізу кримінального законодавства різних часів розвитку української держави, існуючих точок зору, положень чинного законодавства, викazuje особисте ставлення до означеного питання, окреслює найбільш проблемні аспекти та надає пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Ключові слова: здоров'я населення; злочин; історія кримінального законодавства; кримінально-правовий захист; склад злочину.

Статья посвящена вопросам становления уголовно-правовой защиты здоровья населения в Украине. Автор, на основе анализа уголовного законодательства различных периодов развития украинского государства, положений действующего законодательства, высказывает личное отношение к указанному вопросу, очерчивает наиболее проблемные аспекты и предоставляет предложения по усовершенствованию действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: здоровье населения; история уголовного законодательства; преступление; состав преступления; уголовно-правовая защита.

Кидаючи погляд на історію людства, уявно переходячи від ланки до ланки, можна побачити безперервний, симбіотично пов'язаний ланцюг особистостей, що змінювали одну, покоління, чиє життя сповнене ідейними пошуками, науковими і творчими здобутками. Тканина всесвітньої історії складається з життя індивідів, що вічно обривається, і з безперервного ланцюга того, що створено їх зусиллями. Безперечно, історія вчить нас того, що у неї неодмінно потрібно вчитися. Сцієнтичне осмислення історичних фактів, виявлення ендо-та екзогенних причин тих або інших подій, безсумнівно, зумовлюють перспективи подальшого розвитку. Вивчення історії того чи того суспільного явища, зокрема й правового, є надзвичайно важливим. Вибір етапів розвитку суспільства як предмета такого вивчення та його обсяг залежать від об'єкта, характеру і мети дослідження. Історичні пам'ятки свідчать про боротьбу людства з небезпечною для його здоров'я поведінкою з давніх часів, але права її регламентація була аж ніяк не повною, іноді вкрай залежною від пануючих у ту чи ту епоху релігійних, політичних та ідеологічних поглядів.

Система норм, що захищали здоров'я населення, вже містилися в главі 1 Розділу 8 Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів кримінальних Російської імперії, до складу якої входила й Україна [2]. Цими нормами було передбачено відповідальність за злочини та проступки проти постанов, що захищають народне здоров'я. Норми цієї глави Уложення (статті 831-853) регламентувало питання відповідальності за порушення карантинних статутів. Слід відмітити як позитивне ретельність і всебічність виписування у проаналізованих статтях Уложення складів злочинів, що

вчинялись у ситуаціях спалаху чуми.

У Розділі другому Уложення йшлося про порушення постанов проти поширення повальних або прилипучих хвороб. У цих нормах, були й позитивні моменти, зокрема прагнення законодавця взяти під особливий захист здоров'я дітей. Заслугує на увагу і вказівка щодо застосування покарання після вилікування винної особи (ст. 855). З метою недопущення розповсюдження інфекцій внаслідок розтління померлих людей або загиблих тварин, відділення третє і четверте Уложення містили норми про відповідальність за порушення правил щодо поховання мертвих і правил, установлених на випадок падежу худоби (статті 859-862).

У відділенні п'ятому Уложення було передбачено відповідальність за порушення правил охорони чистоти повітря і нешкідливості води (на сьогодні такі норми цілком слушно віднесені до злочинів проти довкілля). Крім того у ньому містилася норма про відповідальність за порушення правил нешкідливості їстівних припасів. Важливі положення містило шосте відділення «Про порушення правил, установлених для продажу, зберігання та вживання речовин отруйних і сильнодіючих» [6].

Детально регламентувалися статтями сьомого відділення питання відповідальності за порушення лікарських статутів. Схожі з переліченими статтями містить і сучасне законодавство - ненадання допомоги хворому медичним працівником, неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (статті 139, 140 КК України). Цікавою з точки зору розуміння правосвідомості суспільства, була ст. 876. Згідно з цією статтею лікар, акушер або повивальна бабка, які одержували зарплату від уряду, але вимагали платні за свою працю від незаможних хворих, що перебували під їхнім наглядом у доручених частинах міста, повіту або відомства, або вимагали понад визначену законом плату з інших хворих, підлягали за це першого разу суворій догані, а вдруге - позбавленню своїх місць. Крім цього, ґрунтовно були виписані в Уложенні статті щодо порушень у сфері діяльності аптек. Так, у підрозділі третьому мова йшла про відповідальність за порушення правил про заснування аптек тощо.

Підрозділ четвертий містив статті щодо порушення правил про внутрішній устрій та управління аптеками. Цікаво, що законодавець тих часів приділяв особливу увагу регламентації цієї діяльності, проявляючи максимальну турботу про здоров'я населення. Слід звернути увагу на спрямованість цих норм щодо забезпечення неухильного дотримання представниками фармацевтичних установ установленого порядку, прагнення не допустити реалізації неякісних ліків тощо і в результаті упередити шкідливі наслідки для людського здоров'я.

Настільки ж докладно регламентувалися питання відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я Статутом про покарання, що накладалися мировими суддями, видання 1885 р. Зокрема, у цьому документі, як і в Уложенні про покарання кримінальні та виправні, була глава «Про проступки проти народного здоров'я», яка, власне, захищала аналогічні об'єкти правової охорони [3, с. 23]. Нормами Статуту докладно регламентувались

і питання відповідальності за діяння, що полягали у порушенні правил продажу їстівних продуктів.

Слід зауважити, що у зазначених правових актах були відсутні норми щодо відповідальності за незаконне поводження з наркотичними засобами. але, по-перше, такі діяння частково охоплювались ознаками злочинів, предметом яких були сильнодіючі речовини. По-друге, у ті часи в Росії, до якої входила й Україна, проблема наркотизму не була настільки гострою, як у наступні роки і особливо сучасні. Проте наркоманія у світовому масштабі набирала обертів, в зв'язку з чим виникла потреба у об'єднанні зусиль всіх держав у боротьбі з цим явищем. Це зумовило укладення першої Конвенції з опію (Гаага, 1912 р.) і подальших міжнародно-правових актів [5].

Розвивалось у цьому напрямі й національне законодавство. Зокрема, російське Уложення про покарання кримінальні та виправні було доповнено статтею 8692, якою було встановлено відповідальність за незаконне виготовлення, придбання, зберігання з метою збуту опію, а так само люльок та інших пристосувань для його паління.

За нашим переконанням, період існування розглянутих вище правових актів можна визнати першим етапом розвитку кодифікованого законодавства щодо боротьби зі злочинами проти здоров'я населення. Деякі норми цього законодавства виглядають на сьогодні архаїчними, крім того, в їхній системі не було чіткої різниці між злочином і проступком. Але вони є достатньо значущими для розуміння напрямів подальшого становлення та розвитку кримінального законодавства. Перше, що впадає в око, - максимальна турбота держави про людське здоров'я та відповідна увага законодавця до цієї проблеми. Про це свідчить і значний обсяг, і широкий спектр норм, що регулювали ці питання, і та ретельність, докладність, з якою вони були вписані в законі. По-друге, заслуговують на вивчення окремі оригінальні положення цього законодавства - наявність спеціальних норм про відповідальність за вимагання від незаможних хворих підвищеної плати, порушення правил продажу їстівних продуктів, застосування покарання після вилікування винної особи, якщо вона хвора, стягування з винного керуючого аптекою суми у подвійному розмірі взятого лишку, якщо виявлялося, що за відпущені ліки було взято плату більше лікарської такси, вимога до християн, що вчинили злочин, крім покарання, церковного каяття тощо. По-третє, становить інтерес перелік тих конкретних цінностей сфери охорони здоров'я

населення, які бралися під захист закону та були пріоритетними. Зокрема, нормами кримінального законодавства того часу захищалися:

а) система заходів, спрямованих на недопущення розповсюдження чуми;

б) система заходів, спрямованих на недопущення розповсюдження повальних хвороб або прокази;

в) система заходів, спрямованих на недопущення розповсюдження інфекцій внаслідок розтління померлих людей або загиблених тварин;

г) система заходів, спрямованих на забезпечення чистоти повітря і нешкідливості води;

г) система заходів, спрямованих на забезпечення нешкідливості їстівних припасів під час їх виробництва або реалізації;

д) система заходів, спрямованих на недопущення шкідливої дії отруйних і сильнодіючих речовин;

е) порядок, установлений з метою забезпечення законних інтересів хворих під час надання їм лікарської до-

помоги, а також жінкам у зв'язку з вагітністю і пологами;

є) порядок, установлений з метою забезпечення законних інтересів особи у сфері виготовлення та реалізації населенню ліків. До особливостей цих норм слід віднести й посилені захист здоров'я дітей, а також підвищену відповідальність посадових осіб різних установ і власників окремих закладів охорони здоров'я населення.

Другим етапом розвитку кримінально-правових норм у сфері охорони здоров'я населення були 1922-1961 р.р. - період дії перших Кримінальних кодексів Української РСР. Цей етап охоплював період руйнування інституцій, властивих, як тоді вважалося, державам із капіталістичним, експлуататорським способом управління та соціального життя. Тому законотвірчий процес у країні починався практично «з нуля». Це зумовило недостатню повноту і змістовну глибину законодавства, зокрема й норм кримінального права, про відповідальність за злочини проти здоров'я населення, заважало правильному визначенню їх системи. До того ж, і на початку цього етапу, і в другій його фазі - періоді становлення законодавства соціалістичного типу перебільшувалося значення класової боротьби, класових інтересів та відповідних їм ідеологічних положень, що не було на користь ані державно-правовим інститутам, ані суспільству в цілому. Однак, під кутом зору захисту соціальних цінностей, зокрема здоров'я населення, Кримінальні кодекси 1922 р. та 1927 р., а також окремі нормативно-правові акти того періоду відіграли позитивну роль. Досить оперативно було поставлено правовий бар'єр розповсюдженню наркотичних, інших одурманюючих та сильнодіючих отруйних речовин, установлено покарання за здійснення посіву опійного маку та індійської коноплі без відповідного дозволу. До пріоритетних об'єктів кримінально-правової охорони було віднесено й встановлений порядок заняття лікарюванням, хоча в окремих положеннях ця норма була небездоганною.

Наступним етапом є період 1961-2001 р.р. (до 1 вересня) - це етап дії Кримінального кодексу України 1960 р. Він, своєю чергою, поділявся на періоди, специфічні прийняттям і дією окремих нормативних актів, що суттєво доповнювали або змінювали законодавство у сфері захисту здоров'я населення, а саме:

а) 1961-1974 р.р., коли практично діяли статті КК 1960 р. у початковій редакції;

б) 1974-1987 р.р., коли було внесено перші суттєві зміни до групи статей, що передбачали відповідальність за вказані злочини, на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 17 червня 1974 р.;

в) 1987-1995 р.р. - час, протягом якого приймався та діяв Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21 серпня 1987 р.;

г) 1995-2001 р.р. (до 1 вересня) - період прийняття і дії низки нових статей КК на підставі законів від 15 лютого 1995 р. та деяких інших законодавчих актів.

Для законодавства цих періодів було характерним таке.

а) У першій період (1961-1974 рр.) найбільш суттєвим і важливим було те, що норми про відповідальність за злочини проти здоров'я населення містилися в новому кодифікованому акті, який вигідно відрізнявся від попередніх. Досконалішими були норми Загальної частини цього кодексу, в ньому було закріплено правило «nullum crimen, nulle poena sine lege» та інші принципи, що сприяло дотриманню законності за його застосування. Більш розгалуженою була система норм Особливої частини.

Проте норми, що безпосередньо регулювали питання про відповідальність за злочини у сфері охорони здоров'я населення, практично увібрали положення статей попереднього кодексу, хоч і з деякими уточненнями. Навело було встановлення кримінальної відповідальності за забруднення водою. Це було виправданим, хоч і не зовсім правильно вказаний злочин проти довкілля було долучено до системи злочинних діянь проти народного здоров'я.

б) У другому періоді (1974 -1987 рр.), насамперед, було диференційовано та посилено відповідальність за різні види злочинів, пов'язаних із наркотизмом. Зокрема, передбачено спеціальні норми щодо відповідальності за розкрадання наркотичних речовин, за посів або вирощування заборонених до вирощування культур, що містять наркотичні речовини, за організацію або держання домів для вживання наркотичних речовин, за схилення до вживання наркотичних речовин тощо. Було доповнено і перелік ознак кваліфікованих та особливо кваліфікованих видів складів цих злочинів. Крім того, прагнучі заповнити правові прогалини, законодавець передбачив статтю щодо кримінальної відповідальності за забруднення моря, яку також було долучено до гл. X КК, а до злочинів проти особи додав ухилення від лікування венеричної хвороби.

в) Особливістю третього періоду (1987-1995 рр.) було прагнення законодавця встановлення диференційованої відповідальності з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпечності діянь, пов'язаних із наркотизмом. КК було доповнено новою статтею про відповідальність за незаконне придбання або зберігання наркотичних засобів у невеликих розмірах чи вживання наркотичних засобів без призначення лікаря, спеціальною нормою

було встановлено відповідальність за незаконний посів та вирощування олійного маку і конопель тощо. Було прийнято також заохочувальну норму, яка надавала можливості звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з добровільною здачею наркотичних засобів або зверненням за медичною допомогою. З іншого боку, гл. X КК поповнилася і статтями, що встановили зовсім нові складі злочинів проти здоров'я населення - втягнення неповнолітніх у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання, та ін.

На той же період припало прийняття Верховною Радою України 16 липня Декларації про державний суверенітет України та схвалення 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України. З прийняттям цих історично важливих документів почався етап суцільного реформування законодавства нової Української держави, чому сприяла демократизація соціального життя, втілення принципів гласності, прозорості у діяльності органів державної влади тощо. У зв'язку з цим уже на початку 1990 років було прийнято й окремі закони про доповнення кримінального законодавства та встановлення кримінальної відповідальності за утаювання або перекурення відомостей про стан екологічної ситуації чи захворюваності населення, а також за заготівлю, переробку або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції. Цим законодавець визнавав одним із напрямків розвитку законодавства нівелювання наслідків чорнобильської катастрофи та упередження подібного лиха.

г) Для четвертого періоду (1995-2001 рр., до 1 вересня) було характерним прагнення законодавця до

комплексного вирішення проблем протидії злочинам та іншим правопорушенням у сфері охорони здоров'я населення. Саме на той період припало прийняття законів України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», імплементації міжнародно-правових документів, зокрема Конвенції ООН 1988 р. З цією ж метою було прийнято низку нових зазначених вище статей та підновлено переважну більшість існуючих. Приймаючи нові норми, законодавець переслідував мету перекриття каналів транснаціонального розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, недопущення легалізації коштів, здобутих завдяки наркобізнесу, недопущення захворювань населення внаслідок шкідливої дії токсичних відходів тощо.

Прийняттям зазначених і низки інших законів завершився етап реформування норм Кримінального кодексу 1960 р. Численні зміни та доповнення цього кодексу зумовлювались необхідністю врахувати суть і динаміку тих політичних, економічних та інших соціальних процесів, що відбувалися у суспільстві, особливо в період їх активізації у зв'язку з перебудовою державного та суспільного життя в колишньому СРСР та проголошення незалежності України і подальшого становлення української державності [4]. Основною метою законодавця було прагнення максимально захистити особисті та загальні соціальні цінності від злочинних посягань.

Загальною тенденцією розвитку законодавства України у сфері охорони здоров'я населення в період дії Кримінального кодексу України 1960 р. було розширення переліку та видів небезпечної для людського здоров'я поведінки, що визнавалася злочинною, обставин, за яких обтяжувалася відповідальність за їх вчинення, посилення покарання за ці злочини і, поряд з цим, спроби відшукати правові засоби для стимулювання осіб, винних у таких діяннях, до дійового каяття і добровільного лікування наркоманів. Характерною рисою було також поступове розширення об'єктів кримінально-правового захисту. У результаті змін і доповнень до КК 1960 р. його норми щодо відповідальності за посягання проти захисту здоров'я населення захищали ці людські цінності всебічно і достатньо повно. Але для здійснення правової реформи в Україні в цілому фрагментарних змін до законодавства недостатньо. Тому нагальним завданням постала необхідність системного його реформування, тобто нової кодифікації. Саме з моменту прийняття чинного Кримінального кодексу України 1 вересня 2001 р. почався новий етап розвитку законодавства з питань

боротьби зі злочинами проти здоров'я населення [1].

Слід зауважити, що аналіз історичних аспектів становлення кримінального законодавства щодо протидії злочинам проти здоров'я населення, дослідження позитивних та негативних моментів у теорії та практиці його застосування сприятимуть подальшому вдосконаленню чинного законодавства та забезпеченню прав і свобод громадян в Україні.

Література

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес, згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 01. 11. 2011 р. № 3718-17. - Електрон, дан. (1 файл). - Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.

2. Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. Т. I. - Москва-Ленинград, 1945.

3. Ключевский Н.М. Императрица Екатерина II // Исторические портреты. - М.: Правда, 1990. - 624 с.

4. Кузнецова Н.Ф. Вопросы истории советского уголовного законодательства // Вестник Московского университета. - Серия 11: Право. - № 5. - 1991.

5. Музыченко П.П., Витман К.Н. История государства и права зарубежных стран. История государства и права России: Учеб. пособ. - Ч. II. - Харьков: Одиссей, 2001. - 640 с.

6. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времён до 1861 года / Сост. П.П. Епифанов, О.П. Епифанова. - М.: Просвещение, 1987. - 376 с.

Хімченко С.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права НУ «ОЮА»
Надійшла до редакції: 16.02.2017

УДК 343.353

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Яцун М. М.

У статті досліджено історичні етапи розвитку та становлення законодавства щодо протидії перевищення влади або службових повноважень на території сучасної України: 1. Початок X ст. - середина XIII ст. охоплює час Київської Русі; 2. Початок XIV ст. - кінець XVI ст. пов'язано з входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; 3. Початок XVIII ст. - початок XX ст. пов'язано з перебуванням України в складі Російської імперії; 4. Початок XX ст. - кінець XX ст. пов'язано з існуванням радянської влади; 5. Розпочинається з набуттям Україною незалежності й триває до теперішнього часу.

Ключові слова: історія, період, становлення, розвиток, законодавство, протидія, перевищення, повноваження.

В статтє исследованы исторические этапы развития и становления законодательства о противодействии превышению власти или служебных полномочий на территории современной Украины: 1. Начало X в. - Середина XIII ст. охватывает время Киевской Руси; 2. Начало XIV в. - Конец XVI в. связано с вхождением украинских земель в состав Великого княжества Литовского и Речи Посполитой; 3. Начало XVIII в. - Начало XX в. связано с пребыванием Украины в составе Российской империи; 4. Начало XX в. - Конец XX в. связано с существованием советской власти; 5. Начинается с обретением Украиной независимости и продолжается до настоящего времени.

Ключевые слова: история, период, становление, развитие, законодательство, противодействие, превышение, полномочия.

In the article the historical stages of development and establishment of legislation to combat abuse of power or authority on the territory of Ukraine: 1. Start the tenth century. - The middle of XIII century. covers the Kievan Rus; 2. Start XIV. - The end of the XVI century. due to the entry of Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania and the Commonwealth; 3. The beginning of the XVIII century. - Early XX century. due to the stay in Ukraine within the Russian Empire; 4. The beginning of the XX century. - The end of XX century. due to the existence of Soviet power; 5. begins upon Ukraine's independence and continuing to the present.

Keywords: history, period, formation, development, law, resistance, excess power.

Історичні екскурси є невід'ємною складовою будь-яких досліджень, оскільки допомагають з'ясувати основні етапи становлення та розвитку законодавства щодо розкриття та розслідування того чи іншого злочину, а в окремих випадках слугують зразком для вдосконалення чинного законодавства у цій сфері. Не є винятком і проблема протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів [1, с. 65].

Як влучно відмітив С.О. Павленко, в сучасних умовах дедалі більшої актуальності набувають наукові дослідження історичних аспектів злочинів у сфері службової діяльності, врахування яких покращить роботу правоохоронних органів України при подальшому розробленні методичних рекомендацій щодо протидії цим злочинам. Саме це і зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення даної проблеми та заходів щодо її подолання не тільки з боку юристів, кримінологів, політологів, психологів а й істориків [2, с. 374].

Стан наукового розроблення. Дослідженням становлення та розвитку кримінального законодавства, спрямованого на протидію службовій злочинності в різні періоди існування нашої держави, займалися такі вчені: В.Я. Громко, М.Б. Головка, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, К.П. Задоян, В.Н. Кудрявцев, О.А. Мартиненко, О.С. Новаков, Г.В. Перепелиця, С.О. Павленко, Т.І. Слуцька, І.О. Теличкін, А.Н. Трайнин, В.Г. Хашев, М.І. Хавронюк, Е.М. Кісілюк та інші.

Метою цієї статті є висвітлення періодів історико-правового становлення та розвитку законодавства щодо протидії перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів на території сучасної України.

Досліджуючи історію розвитку законодавства та стан дослідження питань відповідальності за вчинення службовою особою В.Я. Громко виокремлює такі періоди: Литовсько-Руський; радянський та сучасний період [3, с. 13-18].

Водночас Т.І. Слуцька вивчаючи генезис кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень в Україні пропонує поділяти періоди, починаючи з часу становлення української національної державності (лютий 1917 р.) і закінчуючи ухваленням у 2001 р. чинного КК України, з метою з'ясування обставини, за яких з'явилося це поняття, і ті зміни, яких воно зазнало у своєму історичному розвитку. З огляду на таке, автор виділяє основні періоди: а) 1917-1922 рр.; б) 1922-1927 рр.; в) 1927-1960 рр.; г) 1960-2001 рр. [4, с. 9-10].

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**